

صدف مروارید و صنایع وابسته به آن

دکتر مهدی تجلی پور

صدف مروارید مانند دیگر صدف‌ها از کربنات کالسیوم درست شده، و در تمام مواردی که این ماده مورد نیاز باشد، به کار می‌آید. صدف‌های مروارید از نظر اقتصادی نیز قابل بهره‌برداری هستند.

در این جا به ذکر موارد استعمال صدف نرم‌تنان به‌طور عام می‌پردازیم:

الف - صدف به‌جای مسكوك رایج: در سراسر سواحل و جزایر خلیج فارس، به‌عنوان پول خرد مصرف می‌شده است، در زیر زمین‌های کساح تخت جمشید، در خزانه‌آن، انبارهایی از صدف به‌دست آمده است که برای جمع‌آوری آن‌ها توجیبه‌ی جز استفاده به‌جای مسكوك متصور نیست. در سفرنامه‌ی تاورنیه^۱ آمده است: «غیر از استفاده استثنایی از صدف، در سراسر آسیا و سواحل خلیج فارس به‌عنوان پول خرد متداول بود.»

ب - صدف و مصارف دارویی آن: سائیده و برهم آن در طب سنتی مصرف می‌شده است.

در تحفة المؤمنین^۲ آمده است: «... سرد و خشک و سوخته‌ او مجفف و جانی و مسدد و حابس اسهال و نزف‌الدم و نفث‌الدم و جهة نفویة لثة و زخم‌های کهنه و آکله و جلای دندان و نفوخ او جهة رعاف و بخور او جهة بواسیر و طلای او با سفیده تخم مرغ جهة سوختگی آتش و با ادویة مناسبه جهة کلف و بهق و رونق

1- Tavernier, J. B. (1689 - 1605)

۲- تألیف محمد مؤمن بن محمد تنکابنی (سده ۱۱).

بشره و اکتمال او جهة قرعه چشم و سلاق و موی زیادنافع و ضماد سوخته جف الغراب و با سرکه جهة ثلیل و دانه بوا سیر مجرب دانسته اند و قدر شربتش تا یکدرهم و بدلش شاخ گاوگوهی سوخته است و مهو رسارس گوید که صدفی که هنوز مروارید او بسته نشده باشد چون بسوزانند، طلای او رفع خنازیر می کند و جالینوس می گوید که صدف هندی محرق بالحاصیه رفع درد فوآد می کند. چون صدف را نرم سائیده و با سرکه بریناگوش طلا کنند زُفع صراع دایمی نزلی کند.

صدف الفرفیر و فرفور نیز گویند نوعی از صدف مایل به سیاهی و در غایت صلابت و بخورش مخرج مشیمه و رافع اختناق رحم و اکتمال سوخته او در غایت جلا است. »

ج - صدف به عنوان غذای دام و طیور: در تغذیه طیور و چهارپایان شیرده از پودر صدف استفاده می شود. شاید می توان در سواحل لنگه، کنگ و گاو بندی به منابع عظیمی از صدف دست یافت. اگر روزی دولت یا شرکت های خصوصی برنامه ای برای استفاده از صدف در این زمینه داشته باشند، باید طرحی در مورد شناسایی و برآورد مقدار صدف در سواحل جنوبی تنظیم، تا از نظر اقتصادی نیز مقرون به صرفه باشد.

امروزه برای استفاده غذایی طیور، از سنگ های آهک استفاده می شود که هرگز به خلوص و اطمینان صدف نمی تواند باشد.

د - صنعت دکمه سازی: صدف مروارید ماده ای سخت و سفید و براق و دارای جلای قزحسان (رنگین کمانی) است. در موارد خاص این صدف به رنگ های گلی، آبی یا خاکستری نیز دیده می شود. صدف های رنگین مروارید از زیبایی ویژه ای برخوردارند. صدف های سفید و زرد استرالیا، دریای سرخ و خلیج فارس بیش از صدف های دیگر نقاط دنیا مورد استفاده قرار گرفته اند.

صدف مروارید بیش از هر صدف دیگر برای دکمه سازی مصرف می شود. استفاده از صدف در دکمه سازی روزگاری به صورت صنعتی گسترش یافته و جهانی

بود. پیش از پیدایش مواد مصنوعی نفتی^۱، برای دکمه سازی تنها از چوب و صدف استفاده می کردند. دکمه های صدفی به واسطه استحکام کافی و مقاومت در مقابل شستشوهای متوالی بیش از دکمه های چوبی به کار می رفتند. اگر چه ارزانی و فراوانی دکمه های مصنوعی بازار استفاده از دکمه های صدفی را از رونق انداخته است، ولی باز در بسیاری از کشورهای صنعتی و نیمه صنعتی به ویژه آنهایی که به اقتصاد ملی و سنتی خود اهمیت می دهند، برای لباس های گران قیمت از دکمه های صدفی استفاده می کنند و از صدف های ضخیم و محکم برای دکمه پالتو و روپوش استفاده می کنند.

در سال ۱۲۸۰ هجری شمسی مقدار ۲۶۸۰ - ۲۵۲۰ تن صدف مروارید برای تولید دکمه از خلیج فارس به دیگر نقاط دنیا صادر شده است.

وادالا^۲ می نویسد: «سه نوع صدف مروارید خلیج فارس را در دسته های صدفاتی بسته بندی کرده به اروپا، به ویژه اتریش صادر می کنند و در آنجا از آنها دکمه های صدفی می سازند.»

صدف های مروارید سواحل ایران و جزایر ایران در خلیج فارس به علت شفافی و زیبایی و نقش و نگار بر دیگر صدف های خلیج امتیاز دارد. از این صدف ها در کشورهای اروپایی علاوه بر دکمه، اشیاء زینتی می سازند.

صدف لب سیاه و ضخیم برای ساختن دکمه های درشت بسیار مناسب است. بزرگ ترین نمونه این صدف به پهنای سی سانتی متر و به وزن ده کیلو گرم است. در سال ۱۲۸۰ هجری شمسی از این صدف ۱۵۰ - ۱۲۰ تن به خارج صادر شد.

صدف بندر لنگه، با ضخامت متوسط، برای دکمه های کوچک و ظریف مناسب است. و در سال ۱۲۸۰ هجری شمسی بیش از دو هزار تن از این صدف به خارج صادر شد.

صدف بمبئی، صدفی بسیار ظریف و مناسب دکمه های بسیار ظریف است.

1- Polyster.

2- Vadala, R. 1920.

در سال ۱۲۸۰ هجری شمسی مقدار ۵۰۰ - ۴۰۰ تن از این صدف به هند صادر شد. در کتاب کلید خلیج فارس^۱ آمده است: «در کناره برخی از جزایر مانند خارک، شعیب، فرور، ابوموسی و ننب صدف‌های ممتازی صید می‌کنند که برای ساختن دکمه و سایر اشیاء زینتی به‌خارج حمل می‌شود. چند سال پیش، یکی از مهندسين آلمان، این قبیل صدف‌ها را در خلیج دیده و زیبایی رنگ و نقش و نگار داخل آن‌ها را امتحان کرده بود و معتقد بود چنان‌چه کارخانه کوچکی در جزیره خارک یا جزیره کیش نصب نمایند، از همین صدف‌های ممتاز که امروز به‌قیمت خیلی نازل به خارجه فرستاده می‌شود، می‌توانند دکمه و اشیاء زینتی تهیه و هم‌احتیاجات داخله را تأمین و هم به‌خارج صادر نمایند.»

برای دکمه‌سازی لازم نیست طرح و بودجه‌ای جداگانه تنظیم شود، بلکه طرح صید صدف مروارید برای استخراج مروارید و استفاده از صدف آن‌ها برای دکمه‌سازی، وسایل زینتی، غذای دام و طیور می‌تواند طرحی جامع مفید و مثبت در جهت بالابردن سطح درآمد ملی، به‌کارگماشتن جوانان و استفاده از منابعی که خود به‌خود در دریا نابود می‌شود، به‌سادگی و با امکان‌های موجود طرح ریخت.

برای استفاده از صدف، ابتدا صدف را صید می‌کنند، پس از جستجو برای مروارید، گوشت آن را جدا می‌سازند (از آن پودری در تأمین مواد پروتئینی حیوانات می‌سازند) و صدف‌ها را پاک و تمیز می‌کنند و وزن می‌کنند در بسته‌های صدف‌تایی بسته‌بندی می‌کنند و به‌کارگاه‌های دکمه‌سازی می‌فرستند. در کارگاه، ابتدا صدف را به شکل مهره‌ها یا ورق‌های گرد یا چهارگوش در می‌آورند. سپس به‌کمک اره‌های لوله‌ای (از جنس تنگستن یا الماس) که با سرعت زیاد می‌چرخد آن‌ها را صاف کرده و به‌شکل‌ها و اندازه‌های دلخواه در می‌آورند. قطعات مذکور را با سائیدن شفاف می‌کنند.

دکمه‌سازی کاری هنری و هنری خاص است. سرعت و میزان تولید دکمه

۱- تألیف سرلشکر غلامحسین مقتدر.

به‌حدی است که قیمت آن گران تمام نمی‌شود.

چون قسمت‌های مختلف صدف ضخامت‌های متفاوت دارند، آن را نمی‌توان کارخانه‌ای کرد، بلکه باید از هر بخش صدف يك‌نوع دكمه پدید آورد. در يك كارگاه كوچك بادو تا سه نفر كارگر و تلاش هنرمندانه آن‌ها سالیانه نزدیک به دوتن صدف قابل تبدیل به دكمه است.

۵ - صنعت موزائیک: از قدیم‌ترین ایام تا امروز از صدف مروارید برای پیکره‌سازی به‌روش موزائیک استفاده شده است. در هند، امریکا و ایتالیا آثار فراوانی از موزائیک صدف مروارید به‌دست آمده است. در موزائیک‌سازی صدف به‌قطعات چهارگوش و کوچک بریده و در نقش و نگارها به‌کار می‌برند. امروزه نیز مخلوطی از خرده‌صدف‌ها و سیمان و در دیگر موارد در روسازی بناها به‌کار می‌برند.

۶ - نقش و نگار روی صدف: کارهای دستی و هنری روی صدف مروارید، در بسیاری از مناطق صدف‌خیز معمول است در تمامی‌تی این صنعت بسیار پیشرفته است. ساختن وسایل زینتی از صدف و ایجاد نقش و نگار روی صدف در آن‌جا متداول است. بیشترین سوغات این کشور را صدف‌هایی تشکیل می‌دهد که هنرمندان روی آن‌ها کار کرده‌اند.

از صدف اشیاء مختلف می‌سازند، روی آن تصویر شخصیت‌ها و هنرمندان را رسم می‌کنند. کار روی صدف بسیار متنوع است و در هر کشور و منطقه‌ای سبکی مخصوص به‌خود دارد.

باوجود این همه صدف، در خلیج فارس تاکنون اطلاعات روشنی درباره کار هنری بر روی صدف در جزایر و بنادر به دست نیاورده‌ام. در جزیره هرمز از یکی از بومیان صدفی به دستم رسید که دارای نقش درخت خرما بود و به طرز ظریفی تراشیده شده بود و سوراخ شده با زنجیر ظریفی به صورت گردن بند در آمده بود، کسی از کارگاه و یا سازنده‌اش اطلاع نداشت، ولی پیر مردی می‌گفت صبی‌های جنوب روی صدف کار می‌کردند. این مسأله می‌تواند مورد تحقیق دانشجویان حرف

و صنایع و هنر باشد.

اخیراً در کنار خیابان‌های تهران از به هم چسباندن صدف‌های مختلف مجسمه‌ها و پیکره‌های زیبایی می‌سازند که نگارنده تعدادی از آن‌ها را جمع کرده و عقیده دارد خود قدم مثبتی در آغاز این هنر است.

در اواخر قرن پانزدهم میلادی در چین، استفاده زینتی و صنعتی از صدف مروارید متداول شده است.

در پهلوی هنرمندان با وسایل بسیار ساده مرکب از کاردک، سوهان، سمیاده و تیغ گردان با صرف ساعت‌ها وقت و به کار گرفتن اندیشه خلاق خود از تکه پاره‌های صدف آثار ارزشمند هنری پدید آورده‌اند.

ز - ابزار صدفی: با وجودی که شکل بشقابی صدف مروارید در ساختن ابزار صدفی محدودیت‌هایی پدید می‌آورد، باز هنرمندان و صنعت‌گران، ابزار ارزشمند و نفیسی از صدف مروارید عرضه کرده‌اند.

ساده کردن ابزار صدفی، ظرف ویژه‌خاک سیگاریا پیشدستی برای شیرینی و میوه است. با کمترین کار روی صدف لب سیاه می‌توان این نوع ظروف را از آن پدید آورد. یونانی‌ها و رومی‌ها نزدیک به دو هزار سال پیش، صدف مروارید خلیج فارس را در ساختمان کتیبه‌ها مورد استفاده قرار دادند.

هنرمندان فرانسوی در قرن هفتم هجری شمسی بر روی صدف، نقره و جواهر نشان‌دند و با آن آئینه، دسته چاقو، قاشق، ماسک، دسته عصا و مجسمه ساختند.

ابزار کامل صدف - فلز به وسیله هنرمندان فرانسوی ابداع شده است.

ماهگیران صدف را به اندازه‌های مختلف به شکل ماهی می‌تراشند و به جای طعمه به قلاب می‌بندند.

در قرن نهم هجری شمسی، چینی‌ها از صدف مروارید ظروف زیبایی ساختند. نگارنده در موزه‌ای در ایتالیا، فنجان، جعبه، مجسمه‌های کوچک و قوطی سیگار از صدف مروارید دیده است.

در قرن چهاردهم هجری شمسی صدف مروارید را در ساختن مهره‌های شطرنج، تخته نرد، خاتم‌سازی و مرصع‌سازی به کار گرفتند.